

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК32: 316.646.32

Ірина Кіянка,

доктор політичних наук, доцент
кафедри державної політики та врядування,
Інститут державного управління,
Національний університет «Львівська політехніка»,
ORCID ID 0000-0002-3100-7796
kiyanka@i.ua
DOI 10.29038/2524-2679-2021-03-216-225

**ІРРАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ПОПУЛІЗМУ
В СУЧАСНОМУ СВІТІ**

Акцентуючи увагу на загальних характеристиках популізму як явища, що спираються насамперед на доробок західних політологів, висвітлено, зокрема, такі питання, як прояви популізму в сучасному світі крізь призму ірраціоналізму. Ураховано й сучасну українську політику, популістські прийоми політичної боротьби, філософський дискурс цього поняття. Увагу науковців привертало прояви популізму в актуальному політичному просторі країн Східної Європи. Доведено, що дослідники вказали також на популістську складову частину в діяльності практично всіх українських партій, на зв'язок між популізмом і кризою представницької функції вітчизняної партійної системи. Водночас можна вказати на чималі відмінності та розбіжності в поглядах науковців.

Перед українським суспільством знову постає проблема пошуку ефективних способів політичного розвитку. Можливо, для подолання низки стереотипів і популізму в сучасному українському суспільстві потрібно більше уваги приділяти формуванню раціоналізму та практичності політичних рішень. Звертаючись до ідей популізму в контексті ідеологій, ця проблематика набирає іншого політичного дискурсу. Потрібно зазначити, що це явище сьогодні набуло статусу повсякденного досвіду.

Боротьба за владу є основною темою й рушійним мотивом цієї сфери спілкування. Чим більш відкритим і демократичним є життя суспільства, тим більше уваги приділяється популізму в суспільстві. Популізм

розповсюджений найбільшою мірою серед верств із низьким рівнем політичної та правової культури і в умовах ще не окріплих структур народовладдя. Нездатність має відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира та ненавидіти його конкурентів — усі симптоми невисокої політичної культури активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

Отже, небезпека чистого популізму й для самого політика, що схиляється до цієї стратегії, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він швидко стає їх заручником, і будь-яка спроба коректування або зміни курсу сприймається його електоратом як зрада. А оскільки, як відомо, настрої маси мінливі, популістська політика виглядає безцільним метанням з однієї сторони в іншу. Насправді ж тут точний і тонкий розрахунок — бути завжди в «команді» більшості. Меншість популістів не цікавить, тому що вона не робить погоди на виборах. Відтак популіст завжди виступає як ворог плюралізму й консенсусу, що досягається на шляху діалогу з усіма суспільними групами та їхніми політичними представництвами.

Одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тому, що він є перешкодою на шляху до нормального функціонування такої основоположної засади, як делегування владних повноважень суспільною групою довірній особі.

Ключові слова: популізм, популістські слогани, політична система, ірраціональні цінності.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Поняття цінності популізму утвердилося в сучасних політичній науці та політичній практиці на тлі відсутності його загально визнаного, однозначного тлумачення. Складність дефініції й широке розмаїття проявів популізму становлять основу підходів до його розуміння більшості авторів, котрі вже зверталися та активно продовжують звертатися до цієї теми. Складовою частиною наукової дискусії, яка триває вже кілька десятиліть, постала, зокрема, думка, що від категорії «популізм» як інструменту політичного аналізу взагалі потрібно відмовитися. Проте чималий доробок дослідників популізму створює сьогодні досить міцну основу для його активного використання політичною наукою.

Дослідження політичного популізму є надзвичайно важливим в умовах його стрімкого поширення як у сучасному світі, так і в Україні. У нинішню інформаційну епоху динамічного нагромадження й поширення

знань, поряд із конструктивними, спостерігаються й деструктивні процеси, такі як примітивізація людського потенціалу, стирання граней між реальністю та віртуальністю, правдою й неправдою, руйнування традиційних ідеологій, падіння ролі політичних партій, нівелювання моральних принципів та ін. [1].

Проте звернення до питання популізму як категорії політологічного аналізу дає можливість зробити висновок, що вона складніша й багатовимірна. У науковому середовищі консенсусу щодо розуміння популізму сьогодні не склалося, і підходи дослідників, позначені відмінними акцентами, втілюють різні погляди на зміст терміна «популізм». Він постає і політичною технологією, і специфічною характеристикою політичної діяльності, і суспільно-політичним феноменом, навіть ідеологією. Мабуть, згода існує хіба що у визнанні складності точного й однозначного визначення популізму [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією проблематикою займалися такі науковці, як О. Ворожбит, А. Колодій, В. Литвин, М. Розумний, А. Романюк та ін.

Актуальність осмислення проблематики популізму зумовлена насамперед тим, що популізм стає характерною ознакою як українського, так і світового політичного простору. Популізм несе загрози демократичному розвитку країн, оскільки під гаслами популізму та шляхом використання інструментарію демократії владу можуть здобути особи, які спричинять реверс демократичних практик, що вже відбувалося в новітній історії України й призвело до появи двох Майданів.

Важливим моментом у формуванні сильного громадянського суспільства є синдром популізму радянської людини. Оскільки, будучи в складі імперії, яка акцентувала свою увагу на імідж, який ішов на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої присутності у світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної завіси. Чманіли в ідеологічній риторичі, самі собі аплодували, не бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що в нас усесвітньо відомий Шевченко etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом репресій, голодоморів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах народонаселення, індексування чіпких ідеологем типу «націоналісти», «сепаратисти», «зрадники». І все це в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Захарія Ф. зауважив, що в демократичному суспільстві ми прагнемо того, щоб важливі аспекти життя були спільними, аби всі люди переживали їх як рівні. А це стає доволі рідкісним явищем у монетизованому світі. Більшість країн розвинули ринки, які, безумовно, забезпечують економічну ефективність. І тут рівність постає риторичним питанням для політиків, які б мали її лобювати не тільки у виборчих кампаніях і виборчих слоганах, але й реальними практичними положеннями, а інакше ми знову раціонально звертаємося до популізму [3, с. 145].

Мета дослідження – в аналіз позитивних реформ та можливостей популізму. Попри це, популізм є історико-політологічною категорією, яка не лише зберігає аналітичну цінність, а й набуває особливої актуальності, а також принципом буття людини в системі владних та громадських відносин.

Причому в наш час популізм значно активізувався з появою таблоїдів: мас-медіа, які дуже популярні, інформація в котрих, будучи спрощеною для розуміння, апелює до базових людських інстинктів і не вимагає «підключати» аналітичні здатності розуму для розмірковування над прочитаним. У наш час значна частина ЗМІ, на жаль, стала орієнтуватися саме на споживачів «жовтої» інформації, таблоїдів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Популізм можна вважати неминучим супутником політичної свободи та демократичного устрою. Подекуди він постає силою, яка сприяє розширенню політичної участі, проведенню реформ в інтересах численних соціальних груп із низьким статусом. Схиляючись до протиставлення права більшості інтересам і правам тих чи інших меншин, популізм може бути загрозою правовій державі та базовим політичним і громадянським свободам. Скрізь, де популістські лідери отримували владу, вона набувала авторитарного характеру, супроводжувалася зловживаннями й утисками (але не знищенням) опозиції.

У країнах Східної Європи популізм повернувся на політичну сцену після краху, на рубежі 1980–1990 рр., комуністичних режимів. У цьому регіоні Європи популізм набув націоналістичного характеру. Водночас зусилля нових еліт східноєвропейських країн з інтеграції в загальноєвропейські структури, які мали підтримку стабільної більшості населення, певний час перешкождали поширенню на сході Європи антиєвропейських настроїв, властивих популістам у західноєвропейських країнах.

Хоча більшість посткомуністичних країн розвивались у рамках демократичного суперництва право- й лівоцентристських сил, у деяких східноєвропейських державах здобули владу політики, які надто наблизилися до межі, за якою демократія переходить в авторитаризм. Ідеться про режим В. Мечіара в Словаччині, уряди В. Орбана та «ФІДЕС» в Угорщині.

Своєрідним випробовуванням цінностей демократії є парламентські вибори в Чехії-2021, хоча й переміг проєвропейський і продемократичний блок «SPOLU» («Разом»), але незадоволені комуністи вперше не потратили до парламенту та ж Комуністична партія Чехії й Моравії, що є вдалим маркером випробовування чеської демократії на зрілість, але й страх реваншу в наступних компаніях. Оскільки сам президент Мілош Земан має серйозні зв'язки з Кремлем і мав зустрічі зі співробітниками російського посольства в Празі. Саме цю установу журналісти й називали «штаб-квартирою» російських розвідників у ЄС. І тому цілком вагомою рисою демократії є ухвалення Конституційного комітету Сенату 19 жовтня 2021 р. одноголосно підтримав рішення про те, що президент Мілош Земан «не спроможний виконувати свої робочі повноваження». Того самого дня чеська поліція оголосила, що розпочинає провадження щодо можливого протиправного діяння з «ознаками злочину проти республіки» в оточенні хворого президента [4, с. 14–15].

Особливу загрозу впливу популізму з боку Росії, а особливо російської пропаганди, спостерігаємо й у Болгарії, яка залишається відкритою для російських впливів, значно потужнішими ніж у самій Угорщині. Європейська комісія у своєму звіті щодо ситуації із верховенством права в Болгарії, висловила свою стурбованість щодо болгарсько-російських зв'язків, а саме проблема енергетики. Трубопровід «Балканський потік», який влада Болгарії вважала корисним для країни, оскільки він «диверсифікуватиме постачання палива», а зовнішні експерти оцінюють таке явище, як загрозу енергетичній безпеці ЄС, а також великий вплив російських каналів на вибори президента Болгарії й парламенту. Попередні дві спроби сформувати уряд Болгарії за 2021 р. провалилися, однак і щодо листопадових виборів 2021 р. мало хто має велику надію, що переможуть проєвропейські партії. Усе це разом може зміцнити й так сильну позицію проросійського президента. Через відсутність гідних суперників рейтинг чинного президента перевищує 65 %.

В Україні, за словами М. Розумного, раціональний підхід поки що не прижився, бо наші громадяни мислять не причинно-наслідковими, а асоціативними зв'язками й морально-етичними упередженнями, а тому

рішення приймаються не «для того, щоб», а «тому що». Криза довіри до раціональності й остаточно редуція ціннісного імперативу сформували ситуацію постмодерну, у якому всі види мотивації використовуються в симуляційному режимі із провокативною або маніпулятивною метою. І тому українське суспільство, позбавлене раціональної рефлексії, опиняється в полоні наївних припущень у розкручених інформаційних індустрією міфів. Їх стійкість та визначальний вплив на суспільну свідомість зумовлені також загальною архаїзацією соціуму в умовах соціальної деградації, переважання ірраціональних чинників у колективній свідомості та емоційним характером суспільних реакцій [5, с. 58–59].

В історії незалежної України візії популізму виявили себе по-різному та в чималих масштабах. Уже в роки кризи соціалістичного ладу, що стала для нього фатальною, не позбавлена популістських рис політична агітація допомогла націонал-демократичним силам усунути комуністів від влади.

Після здобуття незалежності значні елементи популізму перетворилися на константу політичної боротьби в Україні. Фактичною нормою політичних змагань в Україні стали щедрі й малореальні соціально-економічні обіцянки, що їх роздавали більшість партій і політиків [6].

Українським виборчим перегонам, особливо президентським, властива ще одна популістська риса – намагання подати політичне суперництво як боротьбу добра й зла. Цьому сприяли глибокі культурно-ментальні відмінності між різними українськими регіонами. Можна констатувати наявність популістських рис у більшості значних українських політичних сил. Для деяких із них партійна ідеологія часом ставала лише декорацією для прикриття інтересів певних бізнес-груп [7].

Американський президент Дональд Трамп упродовж усієї своєї каденції уособлював тенденцію у світовій політиці – рух у бік так званого популістського націоналізму, що за допомогою демократичних виборів прагнув легітимізувати свою владу й чітко натякаючи, що має прямий зв'язок із народом, який часто розуміють у вузьких категоріях етнічної приналежності, не включаючи в нього велику групи населення [8]. Якщо лідерам-популістам не подобаються інституції, то вони відразу прагнуть підірвати систему стримувань і противаг, що обмежує особисту владу лідера в сучасній ліберальній демократії: суди, законодавчі органи, незалежні ЗМІ й непартійну бюрократію. Інші сучасні лідери, яких можна віднести до цієї категорії, – Володимир Путін у Росії, Реджеп Таїп Ердоган у Туреччині, Віктор Орбан в Угорщині, Ярослав Качинський у Польщі й Родріго Дутерте у Філіппінах [9, с. 10].

Сьогодні в Україні посилення та поява нових проявів популізму стали ознакою загальної багаторічної невдачі на шляху до технологічної модернізації, у зусиллях досягнути швидкого економічного зростання та в боротьбі з корупцією. Тенденція до все більш негативного ставлення багатьох громадян до складних і компромісних процедур роботи демократичних інститутів, бажання швидких і простих рішень, нетерпимість до відмінних поглядів містять подвійну загрозу – скочування в анархію або ж встановлення авторитарного режиму [10].

Популісти тяжіють до протиставлення мажоритарної та процедурної складових частин демократії, апелюють до цінностей прямого народовладдя, схильні заперечувати, відкидати інтереси та права меншин. Із погляду класичної класифікації ідеологічних систем, популістам може бути властивий виражений ідеологічний еклектизм, змішування компонентів [11]. Нарешті, головною ознакою та найбільшою приманкою популізму для громадян є обстоювання простих і водночас радикальних рішень проблем, що насправді є досить складними й багатомірними.

3. ВИСНОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Якщо популізм, як свідчить історичний і сучасний політичний досвід, може подекуди відігравати роль чинника певного вдосконалення демократії, то в незалежній Україні він став однією з її вроджених вад. Масштабний «популізм обіцянок», що перетворився на константу всіх українських виборчих кампаній, сприяв лише поглибленню за давнених соціально-економічних проблем. Після краху українських лівих партій – наступників КПУ – саме популісти прагнуть узяти на себе функцію виразної політичної артикуляції суспільного запиту на скорочення соціальної нерівності та розвиток соціальної держави. Проте вони здатні швидше дискредитувати це прагнення, ніж запропонувати країні якісну й ефективну соціальну політику. Проте брак такої політики загрожує Україні соціальною деградацією, штовхає громадян до абсолютно неконструктивного політичного радикалізму.

Популізм можна вважати неминучим супутником політичної свободи та демократичного устрою. Подекуди він постає силою, яка сприяє розширенню політичної участі, проведенню реформ в інтересах численних соціальних груп із низьким статусом. Схиляючись до протиставлення права більшості інтересам і правам тих чи інших меншин, популізм може бути загрозою правовій державі та базовим політичним і громадянським свободам. Скрізь, де популістські лідери отримували владу, вона набувала

авторитарного характеру, супроводжувалася зловживаннями й утисками (але не знищенням) опозиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш, Д. (2009). У віртуальному популізмі немає місця для національних інтересів. *Діалог*, 30 жовт. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page16675.html>
2. Бозоки, А. (2012). Популізм как дискурс венгерских элит. *Сравнительная политика*, № 3 (9), с. 162–184.
3. Захарія, Ф. (2021). *10 уроків для світу після пандемії*. Київ: Наш формат, 264 с.
4. Ворожбит, О. (2021). Хиткий власний шлях. Яких політичних змін вимагають від Брюсселя країни Східної Європи. *Український Тиждень*. № 43 (727) 29.10–4.11.2021, с. 15
5. Розумний, М. (2021). *Національна доктрина*. Київ: Вид. група КМ – БУКС, 264 с.
6. Ротар, Н. Ю. (2007). *Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду*: монографія. Чернівці: Рута, 472 с.
7. Рябчук, М. (2012). *Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації: монографія*. Київ: «К.І.С.», 288 с.
8. Фукуяма, Ф. (2020). *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості*. Київ: Наш Формат, 192 с.
9. Fukuyama, F. (2018). The Populist Surge. *The American Interest*, 13 (4), 16–18.
10. Kuzio, T. Populism in Ukraine in Comparative European Context. Association for the Study of Nationalities. *Columbia University*. 2009. 24 April. URL: http://www.taraskuzio.net/.../Populism_Ukraine_Paper...
11. Laclau, E. (2005). *Populism: what's in a name?* / Francisco Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, p. 32–49.

IRRATIONAL VALUES OF POPULISM IN MODERN WORLD

Political presented populist democracy, including calls for greater participation for reform, including through a popular referendum; populism of politicians, appointed not by ideological appeals to «people» with the requirement to build a unified coalition; reactionary populism – calls for fundamental changes that often find support instead of resistance and misunderstandings in their implementation.

Populism is most common among segments with low political and legal culture in conditions not yet strong structures of democracy. The inability of the masses to distinguish realistic proposals from demagoguery, black and white vision of the world, the willingness next idol and hated by his rivals – all symptoms of low political culture actively used by populist leaders to mobilize public support.

By the way, winning populists prioritize the destruction of institutions, as it is tactically correct to achieve a goal when no deterrent system works. In the second place is the violation or restriction of human rights, because the purpose justifies the means. Anti-populism develops and cultivates elitism (qualified, responsible), pluralism, because it hates its opponents effectively in the populist coordinate system, diversity and tolerance, liberalism, public participation and responsibility (service and public good).

Incidentally, the mobilization of those who have never gone to the polls, participated in decision-making and politics, is a nuclear electorate for true populist players (Brexit). Therefore, public participation and inclusion are good against the poison from populism.

In general, neo-populism, as a global phenomenon, is an antiglobalist trend that is triumphant globally on many continents (such a rattling tautology). You are challenging the world, the rules, the world order, you are not very concerned about climate problems, the prospects of new world economic crises, migration and its causes, because you are in your hut where you can play comfortably in the mood of your own people. All the similarities with our realities are accidental, because this pattern has become typical of many left / right / populist centrists. To move from the opposite: to build strong institutions, to provide quality education and to form the middle class, to support the intellectual elite, to ensure citizen participation in political processes, to preserve balanced media and to increase their weight.

Key words: populism, populist slogans, political system, irrational values.

REFERENCES

1. Bohush, D. U. (2009). virtualnomu populizmu nemaie mistia dlia natsionalnykh interesiv. *Dialoh*, 2009, 30 zhovt. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page16675.html>
2. Bozoky, A. (2012). Populyzm kak dyskurs venherskykh əlyt. *Sravnytelnaia polytyka*, 3 (9), p. 162–184.
3. Zakhariia, F. (2021). 10 urokiiv dlia svitu pislia pandemii. – Kyiv: Nash format, 2021, 264 p.
4. Vorozhbyt O. Khytkeyi vlasnyi shliakh. Yakykh politychnykh zmin vymahaiut vid Briusselia krainy Skhidnoi Yevropy. *Ukrainskyi Tyzhden*, 43 (727), 29.10–4.11.2021, p. 15.
5. Rozumnyi, M. Natsionalna doktryna. – Kyiv: Vydavnycha hrupa KM – BUKS, 2021, 264 s.
6. Rotar, N. Yu. (2007). Politychna uchast hromadian Ukrainy u systemnykh transformatsiiakh perekhidnoho periodu: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta, 472 p.

7. Riabchuk, M. (2012). Vid «khaosu» do «stabilnosti»: khronika avtorytaranoi konsolidatsii: monohrafiia. Kyiv: «K.I.S.», 288 p.
8. Fukuiama, F. (2020). Identitychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti. Kyiv: Nash Format, 192 p.
9. Fukuyama, F. (2018). The Populist Surge. *The American Interest*, 13 (4), 16–18.
10. Kuzio, T. (2009). Populism in Ukraine in Comparative European Context. Association for the Study of Nationalities. *Columbia University*, 2009, 24 April. URL: http://www.taraskuzio.net/.../Populism_Ukraine_Paper...
11. Laclau, E. (2005). Populism: whats in a name? / Francisco Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, p. 32–49.

Матеріал надійшов до редакції 07.09.2021 р.

ДК 327.5 (470+571) (73)

В'ячеслав Мироненко,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,

Центр воєнно-стратегічних досліджень,

Національний університет оборони України імені І. Черняхівського

ORCID ID 0000-0003-0236-4134

slavik_kiev@ukr.net

DOI 10.29038/2524-2679-2021-03-225-235

ОСОБЛИВОСТІ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РАКЕТНО-ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ

У статті охарактеризовано основні тенденції світової політики щодо ракетно-ядерних озброєнь у сфері забезпечення міжнародної й національної безпеки, розкрито значення ракетно-ядерних програм у сучасних міжнародних політичних безпекових відносинах. Доведено, що держави, котрі реалізують ракетно-ядерні програми, проводять цю політику у таких двох напрямках, як підготовка та реалізація ракетно-ядерних програм із метою встановлення політичного контролю й недопущення порушення ракетно-ядерного балансу у світі та розробка ракетно-ядерних програм задля виконання функції забезпечення національної безпеки й отримання політичної автономії в міжнародних відносинах. Показано, що політичні інститути зі стримування розповсюдження ракетно-ядерної зброї в сучасних міжнародних відносинах покликані забезпечити наступність процесу скорочення озброєнь в умовах очевидності зміни парадигми